

УДК 37.018.1.47.7.(09)

Інна Ченбай,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки

Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького

ПАТРОНАТ ЯК СІМЕЙНА ФОРМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Мета статті полягає у історико-педагогічному аналізі патронату як форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На основі теоретичного узагальнення і аналізу наукової літератури, архівних документів та результатів практичної діяльності представлено розвиток патронату в Україні з XVIII ст. до другої половини XX ст. Проаналізовано значення терміну «патронат», визначено його види. Виділено причини ліквідації патронату в 60-х роках XX ст. Охарактеризовано основні проблеми, пов'язані із становленням сучасного інституту патронату.

Ключові слова: сімейні форми виховання, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, патронат, сімейний патронат, опіка, школа-інтернат, розвиток.

Цель статьи заключается в историко-педагогическом анализе патроната как формы воспитания детей-сирот и детей, лишённых родительского попечения. На основании теоретического обобщения и анализа научной литературы, архивных документов и результатов практической деятельности представлено развитие системы патроната в Украине с XVIII века до второй половины XX века. Проанализировано значение термина «патронат», выделены его виды. Рассмотрены причины ликвидации патроната в 60-х годах XX века. Охарактеризованы основные проблемы, связанные со становлением современного института патроната.

Ключевые слова: семейные формы воспитания, дети-сироты, дети, лишённые родительского попечения, патронат, семейный патронат, опека, школа-интернат, развитие.

The purpose of the article is the historical and pedagogical analysis as a form of patronage upbringing of orphaned-children and parentally deprived children. On the basis of theoretical generalization of archive evidence, scientific literature studying and presents the results of practice development in Ukraine patronage of XVIII century till early of second half of the XX century. The article analyzes the meaning of «patronage», defined its species. The main characteristics of patronage as family care: contract basis, voluntariness, availability patronage assistance, educators obligation to ensure adequate living conditions and upbringing of the child. Established that patronage

became an effective means of combating child homelessness. By the 60-s patronage was the dominant family care arranged by the number of children. Highlight causes elimination of patronage in the 60-s of the XX century: deregistration semi; transfer of care; transfer to boarding-schools. Characterized basic legal and organizational problems associated with the development of modern institute patronage.

Key words: *family forms of upbringing, orphaned-children, parentally deprived children, patronage, family patronage, care, boarding-school, development.*

Постановка проблеми. Сирітство протягом тривалого часу залишається в Україні предметом особливої уваги як у наукових колах, так і в практичній діяльності. Безперечно, протягом останніх десятиліть відбулися колосальні зміни в підходах до вирішення проблем сирітства. Серед позитивних тенденцій можна виділити наступні: зменшення загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, початок деінституалізації системи їх виховання, реформування інтернатних закладів, визнання пріоритетності сімейних форм виховання, серед яких особлива увага приділялася розвитку національного усиновлення, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Інноваційною формою став сімейний патронат, впровадження якого почало Партнерство «Кожній дитині» з 2009 року в рамках соціального експерименту. Зважаючи на багатозначність терміну «патронат», різноманітність його видів, що існували в національній і зарубіжній історії, виникає потреба проведення історико-педагогічного аналізу цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нормативно-правових документах поняття «патронат» з'явилося із прийняттям нового Сімейного Кодексу України, де зазначено, що «за договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату» [8]. У межах досліджень із сімейного права питання патронату розглядали В. Гопанчук, В. Борисова, І. Жилінкова, З. Ромовська, які трактують його як оновлений інститут сімейного законодавства, альтернативну форму забезпечення сімейним вихованням дітей, позбавлених батьківського піклування. Більш широко правові аспекти патронату представлено в наукових доробках Т. Макійчук [5]. Але в працях вищевказаних науковців коментуються правові основи патронату, визначені Сімейним Кодексом України: договірна основа, тимчасовий характер патронату, державне утримання дитини та оплата праці патронатних вихователів, визначення їх повноважень і обов'язків.

Відмінними є підходи до юридичних і організаційних аспектів патронату в Партнерстві «Кожній дитині». Партнерство впроваджує модель сімейного патронату, яка використовується в окремих областях, працює над питанням легалізації сімейного патронату на державному рівні

[9]. Однак у більшості випадків інформацію про сімейний патронат висвітлено в ЗМІ та на тематичному сайті, наукові аспекти проблеми потребують вивчення.

У зв'язку з тим, що патронат, крім Сімейного Кодексу України, не отримав подальшого відображення в інших нормативно-правових документах, актуальності набуло обґрунтування різних його аспектів: юридичних, психолого-педагогічних, історичних.

Мета статті полягає у історико-педагогічному аналізі патронату як форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття патронату потребує уточнення, оскільки на різних етапах розвитку світового історичного процесу воно використовувалося для визначення різних форм організації життєдіяльності окремих груп населення. Узагальнивши дані енциклопедичних словників та словників іншомовних слів, взявши за основу дослідження патронату О. Янчук [14, с. 67–68], можна виділити такі його різновиди:

– форма покровительства над незаможними, неповноправними громадянами або іноземцями в Стародавньому Римі, яка полягала в вирішенні ряду юридичних і майнових питань клієнта, внаслідок чого той перебував у фактичній залежності від патрона;

– тюремний – організована благодійна допомога тим, хто звільнився з місць позбавлення волі, повіям, тощо, з метою полегшення їх переходу до чесного трудового життя;

– соціальний – розміщення осіб, які потребують догляду, в приватні сім'ї.

На сьогоднішній день в Україні активно обговорюються наукові та організаційні аспекти двох видів патронату:

– сімейний патронат – професійна комплексна послуга, що передбачає тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах та потребує захисту, в сім'ї патронатного вихователя, та одночасне надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування [9]. Такий вид патронату можна розглядати як різновид соціального.

– соціально-педагогічний патронат сім'ї – система гуманітарних послуг і заходів, спрямованих на полегшення пристосування сім'ї та її членів до суспільства та його вимог, допомоги у вихованні дітей, подолання та профілактики міжособистісних конфліктів у родині, захист прав дітей [7]. Такий вид патронату розглядається в контексті дошкільного виховання.

Дослідження патронату як сімейної форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає зосередження уваги на соціальному та сімейному видах. Зважаючи на те, що патронат, визначений Сімейним Кодексом України, не знайшов подальшої розробки і нормативно-правового забезпечення, звернемося до історичного досвіду

функціонування цієї форми виховання.

Проведений аналіз наукових джерел і нормативно-правових документів з початку ХХ ст. до початку ХХІ ст. дає підстави виділити основні підходи до відображення сутнісних характеристик патронату, по-перше, є формою виховання (влаштування) дітей-сиріт у сім'ю, по-друге, є передачею на виховання дитини згідно договору, по-третє, є самим договором.

Порівняльний аналіз енциклопедичних, педагогічних та юридичних джерел 40–90-х років ХХ століття (А. Сухарєв; І. Гребенніков, Л. Ковінько; І. Каіров, Ф. Петров; М. Бажан, І. Білодід, В. Бондарчук; В. Пчолкін; Г. Воловнікова, Л. Генсіоровська; В. Рясенцев) дозволив виділити його сутнісні характеристики:

- договірна основа – сторонами, які вкладають цей договір, є державний орган (відділ охорони здоров'я або народної освіти, каси суспільної взаємодопомоги колгоспів) і патронатний вихователь;
- добровільність, строковість і платність такого договору (наявність патронатної допомоги);
- прийняття патронатним вихователем обов'язків із забезпечення належних умов життя і виховання дитини.

Важливий аспект представлено в характеристиці патронату І. Каірова і Ф. Петрова [6, с. 279], що звертають увагу на необхідність надання допомоги патронатній сім'ї в забезпеченні виховного процесу. Ця позиція є надзвичайно важливою з точки зору розвитку сучасних технологій соціального супроводу сімейних форм виховання.

При порівнянні з сучасними сімейними формами виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначено, що ці ж характеристики притаманні прийомній сім'ї. Вищевказаний перелік свідчить про високий ступінь спільності між цими двома формами.

Для аналізу сучасної ситуації розвитку системи патронату важливо звернутися до історичних аспектів. Соціальний патронат, який набуває актуальності з ХVІІІ ст., був започаткований за царювання Катерини ІІ, коли поряд з казенним вихованням у сирітських будинках дітей почали передавати в сім'ї за плату для виховання та навчання науці, промислу або ремеслу. Така форма утримання дітей суттєво знижала смертність вихованців у порівнянні з державним закладом.

У ХІХ ст. сім'ї, що взяла на виховання дитину, виплачувалась допомога: найбільша на немовля, на більш старшу дитину, яка могла допомагати по господарству, сума зменшувалася, а після досягнення 14-річного віку виплати припинялися. Незважаючи на те, що передбачався державний контроль за виконанням вихователем своїх обов'язків, умови утримання дітей часто були незадовільними. Функціонування патронату в дореволюційний період А. Довгалевська коментує таким чином: «роздача безрідних дітей у малечому віці в бідні селянські сім'ї, зацікавлені перш за все в отриманні плати за утримання прийнятих із виховних будинків

вихованців, породила таке потворне явище, як годувальний промисел, який зводився в кінцевому рахунку до торгівлі дитячими життями і наживи на цій справі сільського багатія – лихваря» [2, с. 5].

У радянський період, незважаючи на численні дебати щодо доцільності сімейних форм виховання, усиновлення, опіка і патронат продовжили своє функціонування. Кодексом законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану 1926 року патронату передбачено не було, у радянський час він регулювався нормами законодавства про працю та про народну освіту.

На ефективність і поширеність патронату як форми боротьби з дитячою безпритульністю в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття вказує А. Зінченко [4, с. 10]. Автор виділяє два види патронату:

– колективний патронат – передача дитячих будинків на часткове або повне утримання та виховання до окремих підприємств, військових частин, громадських організацій;

– індивідуальний патронат – передача вихованців дитячих будинків, а згодом і вилучених з вулиці безпритульних дітей на виховання в сім'ї громадян.

Значним кроком у поширенні та популяризації патронату стало прийняття в 1940 році Положення про порядок патронування дітей у колгоспах і сім'ях трудящих (далі – Положення).

Згідно Положення, на патронування дозволялось віддавати такі категорії дітей: круглих сиріт; напівсиріт, батько чи мати яких загинули, чи з інших причин; дітей, які мають обох батьків, але фактично перебувають без догляду і виховання в зв'язку з перебуванням батьків у Червоній Армії, з тяжкою і тривалою хворобою чи з інших причин [3, с. 180]. Звідси слідує, що в порядку патронату в сім'ях могло здійснюватися виховання не лише дітей-сиріт, напівсиріт, але і дітей, які тимчасово залишилися без батьківського піклування.

Дітей віком до 4 років передавали на патронат системи Наркомату охорони здоров'я, з 4 до 14 років – на патронат системи Наркомату освіти. Крім визначених А. Зінченко форм патронату, на практиці використовувався родинний патронат, коли дитина перебуває на вихованні родичів.

У випадку прийняття дитини на патронування в колгосп, правління повинні були закріпити сиріт за окремими колгоспниками, що виявили бажання взяти дитину, і покласти відповідальність за їх виховання і навчання. З іншого боку, колгоспам, що мають на патронуванні значну кількість дітей, дозволялось організовувати колгоспні дитячі будинки, в які зобов'язані були приймати дітей тільки свого села [3, с. 182].

Патронат був домінуючою формою за кількістю дітей у воєнні роки та післявоєнне десятиліття [12, арк. 1; 10, арк. 1; 14, арк. 1].

Відмінність між двома найпоширенішими сімейними формами виховання – патронатом та опікою – визначалася за рядом критеріїв:

– майно дитини – у випадках наявності в дитини майна

призначалася опіка;

– матеріальне забезпечення – договір патронату вкладався в тих випадках, коли особа не мала достатніх власних засобів для утримання вихованця, а дитина не отримувала пенсії або аліментів;

– матеріальна допомога на утримання дитини – патронатним вихователям видавалася щомісячна допомога. Опікунські обов'язки виконувались безкоштовно, винагорода встановлювалася за управління майном підопічного, але не вище 10 % доходу від цього майна. Забезпечення підопічних відбувалося наступним чином: витрати, які місцевий опікунський орган визнав потрібними або корисними, покривались із прибутків від майна підопічного, а якщо це майно було безприбутковим або прибутків від нього не вистачало, з самого майна підопічного [3, с. 352];

– принцип призначення вихователів – при опіці обов'язковість, при патронаті добровільність.

Таблиця 1

**Співвідношення кількості патронованих і підопічних дітей
у кінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст.**

Рік	Кількість дітей	
	Опіка	Патронат
1945	32511	66010
1950	24939	101483
1954	21195	67581

На цій підставі можемо стверджувати, що поширеною причиною вибору форми влаштування дитини-сироти на той час був факт наявності в неї майна.

Особливо актуальним патронат став у роки війни, коли державні дитячі заклади були не в змозі забезпечити виховання всіх дітей-сиріт. Тому передача дітей на виховання в сім'ї трудящих дозволяла розв'язати низку проблем, пов'язаних із ліквідацією безпритульності.

Соціальна політика того часу базувалася на визнанні важливості існування різних сімейних форм виховання, насамперед, патронату. Зокрема, Наркомат охорони здоров'я УРСР для збільшення кількості патронованих дітей пропонував «підсилити роботу по патронату... протягом 1946 року не менше 30 % дітей, що знаходяться в будинку дитини, передати на патронат. Також необхідно ширше популяризувати серед населення значення патронату, права та обов'язки сімей, що взяли на виховання дітей» [13, арк. 44].

Вищеперераховані факти дають нам підстави стверджувати про державну підтримку та стимулювання розвитку патронату.

Особливо наголосимо на тому, що навіть у ситуації воєнного та повоєнного часу 40-х років у ситуації незадовільного матеріального забезпечення та невизначеності розподілу функцій установ відмічався беззаперечний позитивний вплив улаштування дитини в сім'ю на її

розвиток: «помічено, що в дітей, відданих на патронат, фізичний розвиток не затримується» (Дніпропетровська область), «захворюваність дітей на патронаті дуже низька, фізичний розвиток дітей задовільний» (Одеська) [13, арк. 12, 34]. Особливо виділити можемо інформацію, відображену в звіті Полтавського облздороввідділу: «порівнюючи захворюваність та смертність дітей, що знаходяться в сім'ях на патронаті та дітей, що знаходяться в будинках дитини, необхідно відмітити перевагу першого над останнім. У подальшій нашій діяльності ми прагнемо до забезпечення потребуючих дітей-сиріт сім'ями» [13, арк. 33].

Подальший процес розвитку демонструє кардинальну зміну пріоритетів з питань сімейних форм виховання. З середини 50-х років центральною подією, яка обумовила особливості формування соціальної політики в сфері охорони дитинства стало прийняття в 1956 році за директивою ХХ з'їзду КПРС урядових постанов «Про організацію шкіл-інтернатів» та «Про заходи, зв'язані з організацією шкіл-інтернатів» та подальшого ряду документів, якими визначалось широке коло організаційних питань.

Патронат, що абсолютно домінував до середини 50-х років, повністю припинив своє існування. По-перше, з 1956 року з обліку було знято патронованих напівсиріт, що перебували на утриманні одного з батьків. По-друге, поступово зменшувалися відмінності між опікою і патронатом. У випадку призначення дитині пенсії або аліментів у розмірі, що перевищує розмір патронатної допомоги, договір припинявся, а вихователь призначався опікуном. Але найбільш значимою причиною стало визнання пріоритетності інституційних форм та розвиток мережі шкіл-інтернатів, у тому числі за рахунок примусового перевodu туди патронованих. Зупинимося на аналізі процесів, які активізувалися в 1958–1961 роках.

Передача патронованих дітей до інституційних закладів була санкціонована вказівками Міністерства освіти УРСР від 30 серпня 1960 року № 6-825 «Про влаштування патронованих дітей у школи-інтернати і дитячі будинки протягом 1960–1961 рр.». Кожній області було доведено кількість дітей, яких необхідно було влаштувати в дитячі будинки та школи-інтернати. Зокрема, в Черкаській області в 1960 році необхідно було влаштувати 250 дітей, а в 1961 – 200. У Закарпатській області на 01.11.1961 року на патронаті перебувало 76 дітей-сиріт, з яких 45 підлягало влаштуванню в заклади [11, арк. 156]. У окремих областях спостерігалась тенденція переведення всіх патронованих дітей до інституційних закладів. Наприклад, Ровенська область станом на 01.11.1961 року відзвітувала про те, що всі патроновані направлені до дитячих будинків та шкіл-інтернатів [11, арк. 91]. Крім того, в окремих областях масовий характер носило усиновлення патронованих дітей, які підлягали влаштуванню в інституційний заклад. Зокрема, в Станіславській області із 969 патронованих протягом 1960–1961 років влаштовано в інституційні заклади 411 осіб, усиновлено в 1960 році – 113 дітей, за 8 місяців 1961

року – 87 [11, арк. 114].

Остаточо припинило існування патронату прийняття нового Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР 1969 року, в якому було закріплено три форми: усиновлення, опіку і піклування. Громадські діячі та науковці того часу поділяли думку про те, що задачу виховання дітей-сиріт можна вирішити без використання договору патронату.

На патронаті залишалась незначна кількість дітей, укладені раніше договори не втрачали своєї чинності до досягнення дитиною повноліття або припинення договору з ряду інших причин. У статистичних даних Міністерства освіти УРСР вказується на наявність патронованих дітей до 1982 року (33 особи).

Незважаючи на те, що інститут патронату фактично припинив своє існування, в наукових колах у різний час продовжувались дискусії щодо його доцільності. Є. Ворожейкін у кінці 60-х років наголошує, що думка про необхідність відміни інституту патронату передчасна, він доповнює інститут опіки і піклування у тих випадках, коли дитину бажано передати на виховання певній сім'ї, яка не має належного матеріального забезпечення [1, с. 82].

Наукові дебати стосовно доцільності патронату відновилися в кінці 80-х – на початку 90-х років у зв'язку із впровадженням інституту дитячих будинків сімейного типу.

– договір патронату повинен бути безоплатним, його варто укладати на певний термін, періодично продовжувати або влаштовувати в дитячу виховну установу (Є. Азарова, Ю. Корольов, Є. Кулагін);

– договір патронату потрібен лише для дітей віком до трьох років (А. Нечаєва);

– патронат може існувати в двох видах: у повному обсязі (виховання в сім'ях, які беруть від 1 до 4 дітей-сиріт) та неповному обсязі (посильна участь сімей при перебуванні дітей у дитячих закладах) (Л. Короткова).

Дискусії щодо перспектив розвитку патронату є актуальними і на сьогоднішній час. Наприклад, Т. Макійчук [5] дотримується позиції, що патронат має застосовуватися як тимчасова форма влаштування новонародженої дитини на термін до двох місяців або до часу застосування до неї інших постійних форм сімейного виховання.

У 2008 році до Верховної Ради України внесено законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», в якому патронатна сім'я розглядається як інтегрована форма сучасних прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу. Однак таку пропозицію не було підтримано ні в законодавчих, ні в громадських колах. Прийомна сім'я і дитячий будинок сімейного типу довели свою ефективність у вирішенні завдань соціального захисту і сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Як уже зазначалося раніше, на сучасному етапі в Україні модель сучасного патронату впроваджує Партнерство «Кожній дитині». Підходи, що лежать в основі сімейного патронату, мають специфіку: крім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, послуги сімейного патронату надаються дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах, та їх сім'ям; у залежності від потреби, дитина влаштовується на термін, що не перевищує 6 місяців, до подолання її сім'єю складних життєвих обставин або на час пошуку найбільш оптимальної форми постійного влаштування дитини. Патронатними вихователями може бути лише подружжя, один із членів якого є працівником уповноваженого закладу, в якому отримує заробітну плату. Права та обов'язки щодо кожної дитини поділяються між біологічними батьками, патронатним вихователем та уповноваженим закладом і визначаються рішенням органу опіки та піклування (договором).

Висновки і перспективи. Наукові і юридичні дебати стосовно доцільності патронату і його організаційних аспектів свідчать про те, що існуючі сімейні форми виховання не можуть у повній мірі забезпечити потреб, пов'язаних із сімейним вихованням сиріт. Подальшої розробки потребують питання забезпечення сімейним вихованням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підліткового віку, інвалідів, немовлят. Актуальним є також використання патронату для тимчасового перебування дітей із сімей, що перебувають у складних життєвих ситуаціях, із наданням комплексу соціальних послуг згідно потреб сім'ї. Упроваджуючи патронат у практичну діяльність, необхідно враховувати історичний досвід, особливо згубність створення нових інституційних закладів за рахунок ліквідації сімейних форм виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ворожейкин Е. М. Правовые основы брака и семьи / Е. М. Ворожейкин. – М. : Юридическая литература, 1969. – 160 с.
2. Довгалевская А. И. Семейное воспитание приёмных детей / А. И. Довгалевская. – М. : Гос. учебно-пед. изд-во мин-ва просвещения РСФСР, 1948. – 112 с.
3. Збірник законодавства про охорону материнства і дитинства / [за ред. К. І. Згурської]. – К. : Радянська школа, 1959. – 448 с.
4. Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / А. Г. Зінченко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2002. – 17 с.
5. Макійчук Т. Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків / Т. Макійчук [Електронний ресурс] // Віче. – 2009. – № 6 (березень). – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1381/>
6. Педагогическая энциклопедия / [под ред. И. А. Каирова, Ф. Н. Петрова] //

- В 4 т. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – Т. 3. – 880 с.
7. Положення про соціально-педагогічний патронат в умовах дошкільного навчального закладу та сім'ї. Проект. [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: mon.gov.ua/content/Освіта/811.pdf
  8. Сімейний Кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
  9. Сімейний патронат в Україні [Електронний ресурс] / Партнерство «Кожній дитині». – Режим доступу: <http://www.patronat.in.ua/about/shcho-take-simeyniy-patronat>
  10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ
Ф. 166 Міністерство народної освіти Української РСР. 1917–1999 рр. оп. 15.
Спр. 815, Звіти облвно про влаштування дітей сиріт, що залишилися без батьків на 1-ше січня 1951., форма РВК-103, 1950 рік, 62 арк.
  11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ
Ф. 166 Міністерство народної освіти Української РСР. 1917–1999 рр. оп. 15.
Спр. 3229, Довідки та інформації облвно про навчально-виховну роботу в дитячих будинках та патронування дітей республіки в 1961 році, 185 арк.
  12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ
Ф. 166 Міністерство народної освіти Української РСР. 1917–1999 рр. оп. 15.
Спр. 73, Звіти облвно про влаштування дітей, що лишилися без батьків за 1945 рік. Ф. 103., 1945 рік, 123 арк.
  13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ
Ф. 342 Міністерство охорони здоров'я Української РСР. 1919–1981 рр. оп. 14.
Спр. 3674, Отчёты облздравотделов о работе патронатов за 1945 г., 61 арк.
  14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ
Ф. 166 Міністерство народної освіти Української РСР. 1917-1999 рр. оп. 15.
Спр. 1472, Річні звіти облвно про влаштування дітей-сиріт за 1954 рік, форма РИК-103, 45 арк.
  15. Янчук О. Патронатна служба в органах державної влади України / О. Янчук // Право України. – 2005. – № 2. – С. 67–70.
-